

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.10, No. 20
Autumn 2021 & Winter 2022

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Berlin, D. and West, I. Reading Regarding the Ontological Foundations of Positive Freedom in Spinoza's Thought

Bayan Karimi ¹
Mostafa Shahraeini ²
Kaywan Bolandhematan ³

Abstract

Berlin and West are the political philosophers who have analyzed the concept of positive freedom in Spinoza's thought. In trying to explain the meaning of positive freedom in Spinoza's thought, they have adopted different interpretations and insights and have reached different results. Berlin in his paper *two concepts of freedom* considers Spinoza's *theological political treaties* as root of the defense of the authoritarian and the disregard for individual liberties. While West has taken a more comprehensive approach to defending Spinoza's political thought, and with a

¹. Post-Doctoral Researcher, Philosophy, Tabriz University, Tabriz, Iran, corresponding author
karimibaian@tabrizu.ac.ir

². Associate professor, Philosophy, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran
m-shahraeini@tabrizu.ac.ir

³. Associate professor, Philosophy of education, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran
k.bolandhematan@uok.ac.ir

Received: 14/12/2020

Reviewed: 26/01/2021

Revised: 17/06/2021

Accepted: 05/07/2021

broader analysis of the dimensions of the concept of positive freedom (ontological, ethical, and political) in Spinoza's thought, he believes that positive freedom does not necessarily lead to authoritarianism that Berlin attributes it to the political theories of rationalists such as Plato, Fichte and Hegel. In the present article, while explaining the arguments of these two thinkers about the concept of positive freedom, we will explain how true Berlin's accusations against Spinoza's political thought are. The final proposition is that Berlin's views on positive freedom stem from a reductionist approach and an incomplete reading of the concept of positive freedom in Spinoza's thought, focusing only on some of Spinoza's positions in the *theological political treatise*. However, the West reading is more realistic and comprehensive due to its attention to various ethical, ontological, and political dimensions.

Keywords: Positive Freedom, Spinoza, Authoritarianism, Berlin, Rationalism, West, Ontology.

Problem Statement

Nearly thirty years ago, a debate took place between David West and Isaiah Berlin, two contemporary political philosophers. The content of this conversation was the two thinkers' reading on the concept of positive freedom in Spinoza's thought, which was later published in the *Journal of Political Studies*. Most commentators consider Spinoza's Berlin arguments for his reading on the concept of positive freedom in Spinoza as a result of a lack of comprehensive knowledge of Spinoza's ontological and moral views and a disregard for the liberal characteristics of his thought.

Accordingly, Berlin's approach to the two concepts of freedom and his other writings on Spinoza's thought lacks a deep and serious reading of Spinoza, and there is no doubt that his attitude is largely wrong (Steinberg, 2010, p 210). In the following decades, much controversy arose among political theorists about this article. The vast majority of these commentators rejected Berlin's positive assessments and interpretations of the concept of freedom, citing thinkers such as Spinoza, Kant, Locke, and Green in an attempt to save Spinoza from Berlin's strife and accusations. In this article we will first examine the ontological and moral foundations of the concept of freedom in Spinoza's thought, then we will discuss Berlin's account of positive freedom and his critiques of rationalist philosophers, including Spinoza. We also devote a section to West's reading of the concept of positive freedom in the thought of Spinoza and Berlin. Finally, we will evaluate and conclude.

Method

In this research, we have used descriptive-analytical and comparative methods. We first describe and analyze the views of Spinoza, Berlin, and West on positive freedom. Then, in the evaluation section, we will answer the above questions while matching and mentioning the commonalities and differences between these two thinkers and Spinoza.

Findings and Results

It is not easy to classify Spinoza's political thought as one of the authoritarian ideas that Berlin attributes to its rationalists. Berlin's presuppositions about Spinoza's thought are undeniable; qualities such as rational autonomy, moral monism, equality of liberty and rationality, and obedience to rational commands are inseparable from Spinoza's thought; But it is worth noting that not all of these assumptions necessarily require objective realization abroad. Thus, one of the basic components that Berlin did not pay attention to was the geometric method in Spinoza, the geometric method does not exist in the rationalist philosophers whom Berlin named. This method has two requirements: one is to extract dogmatic and certain results in the framework of conventional sciences, subject principles, definitions and theorems, which is in the field of theory and ideal. The second requirement is to accept the relativity of geometry in the outside world Let's face it, we have to give up that theoretical dogma and give in to relativity. So is Spinoza's discussion of freedom and the relationship of the people to the government. It seems a bit authoritarian in theory, but in practice and ontologically, Spinoza recognizes man as a very fluid being. One of the most important results of the geometric method in Spinoza's thought is his relativistic and pluralistic approach to explaining human nature and the concept of freedom in his thought.

By presenting a prominent reading of moral and metaphysical arguments, West has been able to enrich Spinoza's position on positive liberty and rid Berlin of unfair accusations. Understanding Spinoza's political treatises must be done on two levels: first, its appearance as a defense of a liberal-democratic regime that can guarantee negative freedom in the Berlin sense of the word.

References

- Berlin, I. A. "Two Concepts of Liberty," in *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, Oxford; 1969.
- Berlin, I. "Two Concepts of Liberty," in *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, Oxford; 1969.
- Berlin, I. "Apply to David Easton" in *Political Studies*, Political Studies Association, n. 41, 1993, p. 297-298.
- Christman, J. "Liberalism and Individual Liberty" in *Ethics* 101, no. 2, 1991, p. 359-412.
- Claude J. *Isaiah Berlin's Liberalism*, Oxford: Clarendon, 1991, p. 85.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal

ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490

Type: Research

Vol.10, No. 20

Autumn 2021 & Winter 2022

پژوهش‌های هستی‌شناختی

دو فصلنامه علمی

نوع مقاله: پژوهشی

سال دهم، شماره ۲۰

پاییز و زمستان ۱۴۰۰

صفحات ۶۱۵-۶۴۲

خوانش آیزیا برلین و دیوید وست در باب مبانی هستی‌شناختی آزادی مثبت در اندیشه اسپینوزا

بیان کریمی^۱

سید مصطفی شهرآیینی^۲

کیوان بلندهمتان^۳

چکیده

آیزیا برلین و دیوید وست از جمله فیلسوفان سیاسی هستند که به تحلیل مفهوم آزادی مثبت در اندیشه اسپینوزا پرداخته‌اند. آن‌ها در تلاش برای تبیین معنای آزادی مثبت در اندیشه اسپینوزا تفاسیر و بینش‌های متفاوتی را اتخاذ کرده‌اند و به نتایج متفاوتی هم رسیده‌اند. برلین در مقاله دو مفهوم از آزادی، رساله الهی‌سیاسی اسپینوزا را منشأ دفاع از اصالت اقتدار و نادیده گرفتن آزادی‌های

karimibaian@tabrizu.ac.ir

^۱ پژوهشگر پست دکتری فلسفه غرب، دانشگاه تبریز، نویسنده مسئول

m-shahraeini@tabrizu.ac.ir

^۲ دانشیار فلسفه دانشگاه تبریز و مأمور در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

k.bolandhematan@uok.ac.ir

^۳ دانشیار فلسفه تربیت دانشگاه کردستان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۲۴

تاریخ داوری: ۱۳۹۹/۱۱/۰۷

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۰۳/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۱۴

فردی قلمداد می‌کند. در حالی که وست با نگرشی جامع‌تر به دفاع از اندیشهٔ سیاسی اسپینوزا برخاسته است، و با تحلیل وسیع‌تری از ابعاد مفهوم آزادی مثبت (هستی‌شناختی، اخلاقی و سیاسی) در اندیشهٔ اسپینوزا معتقد است که لزوماً آزادی مثبت به اقتدارگرایی مستبدانه‌ای منجر نمی‌شود که برلین عموماً آن را به نظریه‌های سیاسی عقل‌گرایانی چون افلاطون، فیثسته و هگل نسبت می‌دهد. پرسش‌های راهبر ما در این مقاله عبارتند از: خوانش اسپینوزا از آزادی چگونه منجر به دو رهیافت و نتیجهٔ متفاوت از سوی برلین و وست شده است؟ تا چه حد نقدهای برلین به آزادی مثبت اسپینوزا مبنی بر وجوه مقتدرانهٔ آن وارد است؟ وست چگونه بر اساس مبانی هستی‌شناختی و اخلاقی در اندیشهٔ اسپینوزا، آزادی مثبت را نه در مقابل آزادی منفی، بلکه مکمل آن می‌داند؟ پیشنهاد نهایی این است که اگرچه خوانش برلین دربارهٔ آزادی مثبت در اندیشهٔ اسپینوزا از برخی وجوه صادق است، اما از رویکردی تقلیل‌گرایانه برخوردار است که در آن تنها بر برخی از مواضع اسپینوزا در رسالهٔ الهی‌سیاسی تمرکز دارد. این در حالی است که خوانش وست به دلیل توجه به ابعاد مختلف اخلاقی، هستی‌شناختی و سیاسی واقع‌بینانه‌تر و جامع‌تر است.

کلمات کلیدی: آزادی مثبت، اسپینوزا، اقتدارگرایی، برلین، عقل‌گرایی، وست، هستی‌شناسی.

۱. مقدمه

نزدیک به سی سال پیش مناظره‌ای میان دیوید وست و آیزایا برلین دو فیلسوف سیاسی معاصر صورت گرفت. محتوای این گفتگو خوانش این دو متفکر دربارهٔ مفهوم آزادی مثبت در اندیشهٔ اسپینوزا بود که بعدها در مجلهٔ *مطالعات سیاسی (Political Studies)* منتشر شد. در ابتدای جلد دوم این مجله مقاله‌ای پانزده صفحه‌ای تحت عنوان مناظره وجود دارد که شامل مقالهٔ وست دربارهٔ مفهوم آزادی مثبت در اندیشهٔ اسپینوزا در واکنش به مقالهٔ دو مفهوم آزادی (Two Concepts of Liberty) برلین نوشته شده است. همچنین پاسخ برلین به وست هم در این بخش آمده است (West and Berlin, 1993, p 284-298). دلیل اصلی این مناظره به مقالهٔ برلین (دو مفهوم آزادی) برمی‌گردد که در آن به تفاوت دو نوع آزادی منفی (Negative Freedom) و آزادی مثبت (Positive Freedom) پرداخته است. به زعم برلین آزادی منفی به معنای تحمیل نشدن موانع و محدودیت‌ها از ناحیهٔ دیگران و فقدان اجبار و سلطهٔ خارجی بر فرد است، و آزادی مثبت به معنای خودآیینی عقلانی و مشارکت در قدرت عمومی است. برلین در این نوشته و برخی دیگر از نوشته‌هایش اسپینوزا را همگام با سایر

متفکران عقل‌گرا از حامیان و منادیان مفهوم آزادی مثبت قلمداد کرده و به زعم او رساله‌*الهی‌سیاسی* به بازتولید همان اندیشه‌ی اقتدارگرایی افلاطون در یونان باستان پرداخته است. نزد وی این نوع از آزادی به لحاظ تاریخی نتایج خشونت‌باری را ایجاد کرده و در نتیجه سوء استفاده از آن، کشورهای توتالیتر مرتکب بیدادگری و رنج‌های دهشتناک شده‌اند (Berlin, 1969, p 151).

اغلب مفسران اسپینوزا استدلال‌های برلین درباره‌ی خوانش وی از مفهوم آزادی مثبت در اندیشه‌ی اسپینوزا را ناشی از فقدان شناخت همه‌جانبه‌ی آرای هستی‌شناختی و اخلاقی اسپینوزا و نادیده گرفتن ویژگی‌های آزادی خواهانه‌ی اندیشه‌ی وی قلمداد می‌کنند. بر همین اساس نزد آنان رویکرد برلین در مقاله‌ی دو مفهوم آزادی و سایر نوشته‌های او درباره‌ی اندیشه‌ی اسپینوزا فاقد دقت و خوانش عمیق و جدی از اسپینوزا است و تردیدی در این باره وجود ندارد که نگرش وی تا حد زیادی بر خطاست (Steinberg, 2010, p 210). در دهه‌های بعد مناقشه‌های بسیاری در مورد این مقاله در میان نظریه‌پردازان سیاسی شکل گرفت. اکثر قریب به اتفاق این مفسران ارزیابی و تفسیرهای برلین را در مورد مفهوم آزادی مثبت نپذیرفتند و با اشاره به متفکرانی از جمله اسپینوزا، کانت، لاک و گرین در پی تلاش برای نجات اسپینوزا از ستیزه‌ها و اتهامات برلین بودند، بر همین اساس رویکرد تاریخی و یک جانبه‌نگر برلین را نقد کردند. به‌زعم آنان آزادی مثبت نه تنها در بسیاری از موارد فاقد نتایج اقتدارگرایانه است، بلکه در بطن آن می‌توان به بسیاری از مؤلفه‌های اندیشه‌ی لیبرال نیز دست یافت. همچنین به‌زعم آنان خوانش برلین بیشتر بر رویکرد تاریخی مبتنی است و فاقد رویکردی عقلانی و تأملی است (Macpherson, 1984, p 110; West, 1993, p 296; Christman, 1991, p 359; Simhony, 1991, p 305).

یکی از برجسته‌ترین پاسخ‌ها به برلین مقاله‌ای است تحت عنوان «اسپینوزا درباره‌ی آزادی مثبت» که وست با رویکردی جامع در تلاش برای نجات اسپینوزا از اتهامات برلین نوشته است. وست در این نوشته نخست به تفسیر و تبیین مفهوم آزادی مثبت در اندیشه‌ی اسپینوزا پرداخته، سپس به تفاوت و تحول این مفهوم در اندیشه‌ی متفکر هلندی نسبت به فلسفه‌ی سیاسی افلاطون، فیثته، هگل و مارکس تأکید کرده است (West, 1993, p

(285) در این راستا هدف بنیادی وست نجات اسپینوزا از نقد جانب‌دارانه و نامنصفانه‌ای بود که برلین از آزادی مثبت در اسپینوزا ارائه کرده بود. به‌زعم وست اندیشهٔ سیاسی اسپینوزا دارای خصلت‌ها و ویژگی‌های لیبرالی همچون فردگرایی، دفاع از تساهل دینی و عقلانی، آزادی بیان و توجه به حقوق طبیعی افراد است. همچنین مؤلفه‌های فکری اسپینوزا در ارتباط مستقیم و تنگاتنگی با مفاهیم آزادی فردی، دموکراسی و حقوق بشر قرار دارد.

در این مقاله نخست به بررسی مبانی هستی‌شناختی و اخلاقی مفهوم آزادی در اندیشهٔ اسپینوزا خواهیم پرداخت، سپس به تقریر خوانش برلین از آزادی مثبت و نقدهای او به فیلسوفان عقل‌گرا از جمله اسپینوزا خواهیم پرداخت. همچنین بخشی را به خوانش وست از مفهوم آزادی مثبت در اندیشهٔ اسپینوزا و برلین اختصاص می‌دهیم. در نهایت به ارزیابی و نتیجه‌گیری خواهیم پرداخت.

۲. جایگاه مبانی هستی‌شناختی و اخلاقی مفهوم آزادی در اندیشهٔ اسپینوزا

دستگاه هستی‌شناختی اسپینوزا را می‌توان شامل دو مرحله دانست: نخست نظریه‌ای دربارهٔ مبدأ نخستین، یعنی خدا (طبیعت یا جوهر)، که همه چیز وابسته به اوست؛ سپس تعیین جایگاه سرشت انسانی. اسپینوزا مبنای فلسفهٔ خود را مفهوم خدا (طبیعت و جوهر) قرار می‌دهد. گرچه متفکران قبل از وی گاهی میان طبیعت خارجی و طبیعت یا سرشت بشر فرق می‌گذاشتند، اسپینوزا عقیده دارد که طبیعت همه جا یکی است، و بر همه چیز، از جمله آدمیان، ضرورتاً بر طبق قوانین یکسان حاکم است. و از آن جا که، به نظر او خدا با طبیعت یکی است و همه موجودات حالات خداوند هستند انسان هم موجودی واحد است که اگر حالتی تحت صفت بعد خدا در نظر گرفته شود بدن و اگر حالتی تحت صفت فکر خدا در نظر گرفته شود نفس یا ذهن نامیده می‌شود (E, III, Sch 2). انسان بخشی از طبیعت است لذا هم بعد است و هم فکر، بر همین اساس در انسان به همان اندازه که ماده مهم است، عقل هم مهم است. در اسپینوزا ضرورت گذر از وضع طبیعی به وضع مدنی مطرح نیست، بلکه سیطرهٔ یکی بر دیگری مهم است، عقلانیت و ظهور آن برای این است که عواطف به تعادل برسد نه حذف شود. بنابراین

هیچ دوگانگی‌ای به معنای عقل در یک طرف و احساسات در طرف دیگر وجود ندارد. عاقل گشتن، به معنای تبدیل شدن به مخلوقی بی‌احساس و بی‌اعتنا به لذت نیست، بلکه برعکس، لذت عاطفه مرکزی و اصلی انسان عاقل است. آزادی صرفاً مفهومی عقل‌گرایانه نیست؛ بلکه زندگی بشر را در تمام ابعاد گوناگون آن دربر می‌گیرد.

نگرش اسپینوزا دربارهٔ سرشت بشر به دو معنا به کار رفته است. از یک سو اسپینوزا سرشت بشر را همچون کُناتوس یا صیانت ذات بیان کرده و با این تعریف به فرضیهٔ هستی‌شناختی خود وفادار مانده است (TP, 3.18; TTP 16.15; E,3, P6)، از سوی دیگر به دلیل خصیصهٔ عقل‌گرایی خود در مابعدالطبیعه ایده انسان آزاد و عقلانی را به مثابه «نمونه‌ای از سرشت انسانی» توصیف می‌کند که هر انسانی باید در تلاش باشد خود را بدان نزدیک کند (E, III, Pre). بنابراین در این جا از سویی فیزیکی ماده‌باورانه و جبرگرایانه داریم یا نگاهی طبیعت‌گرایانه همچون نگاه حاکم در فلسفهٔ جدید که در آن انسان بخشی از طبیعت است و دارای حق طبیعی نیز هست و از سوی دیگر یافتن دری برای جایگاه عقل در اخلاق که انسان تنها موجودی است که می‌تواند از آن بهره مند شود.

نظریهٔ آزادی اسپینوزا واجد ویژگی کمال‌گرایانه‌ای است که برخاسته از دستگاه هستی‌شناختی و اخلاقی او است. به این صورت که غایت حیات سیاسی از منظر وی ترویج فضیلت عقلانی و اخلاقی است و از سوی دیگر بر مبنای مفهوم کُناتوس و حق طبیعی، دولت باید موانع پیش روی آزادی شهروندانش را بردارد. به‌زعم اسپینوزا آزادی مثبت و منفی در جامعه به ترتیب، نتیجهٔ بلافصل فهم تلقی خاصی از عقل‌گرایی و تبیین طبیعت‌گرایانه از سرشت انسان است. از یک سو انسانی آزاد است که بر مبنای هدایت عقل و گسست از انفعالات و عواطف عمل کند. مفهوم انسان عقلانی نمونه‌ای از سرشت انسانی است که هر انسانی برای رسیدن به آزادی باید خود را به آن نزدیک کند (E, III, 35) و لذا در اخلاق می‌آموزیم که آزادی با فهم عقلانی رشد می‌کند که همراه با آن نیاز به زندگی دسته‌جمعی و مشترک سر بر می‌آورد. انسان آزاد خودش را به دیگران برای دوستی می‌پیوندد. زیرا آن‌ها تشخیص می‌دهند که این بهترین شیوهٔ رشد دانش و مهار انفعالات در جامعه است. بر همین اساس هدف حکومت هم رشد عقلانی و ذهنی

افراد است. از سوی دیگر سرشت بشر را همچون *کناتوس* (*Conatus*) یا صیانت ذات بیان کرده و با این تعریف به فرضیه طبیعت‌گرایانه خود وفادار مانده است. نزد اسپینوزا چون انسان بخشی از طبیعت است. بنابراین، تابع قوانین کلی طبیعت است، همچون تمام موجودات دیگر بالضرورة در پی صیانت ذات خویش و در پی گسترش هر چه بیشتر دامنه قدرت و آزادیش است (E, II, 45).

۳. نگرش برلین در باب آزادی مثبت

مقاله دو مفهوم آزادی سخنرانی است که برلین در افتتاحیه پذیرش کرسی نظریه سیاسی و اجتماعی در دانشگاه آکسفورد در سال ۱۹۵۷ ایراد کرد. بسیاری از مفسران بر این عقیده‌اند که این مقاله از پایه‌های مفهوم لیبرالیسم و تحقیقی جامع درباره‌ی مفهوم آزادی در دنیای مدرن و معاصر محسوب می‌شود. در مورد این تقسیم‌بندی و تحلیل مفاهیم آزادی مثبت و منفی تفاسیر متعدد و گاه متضاد بسیاری نوشته شده است. انتقاد از آزادی مثبت از مشهورترین جنبه‌های مقاله برلین است و بر سر این که وی یکی از نخستین حامیان و منادیان آزادی منفی است بسیاری از متفکران اتفاق نظر دارند (Gustavsson, 2014, p 268 & 270; McCloskey, 1965, p 483). درباره این موضوع برلین نیز به کرات اذعان کرده که یک لیبرال برجسته همیشه باید در برابر تهدیدهای پیش روی آزادی هوشیار باشد، مخصوصاً تهدیدهایی که خود را در زیر ردای آزادی مثبت مخفی می‌کنند. این نظریه اصلی برلین در مقاله دو مفهوم آزادی است، به‌زعم وی نیاز وافر و ضروری‌تری برای افشای ماهیت منحرف و مبتدل آزادی مثبت وجود دارد. زیرا به آسانی و به نحو فریبکارانه‌ای می‌تواند خود را به آزادی منفی تبدیل کند (Berlin, 2008, p 211).

به‌زعم برلین در طول تاریخ اندیشه معانی بسیاری درباره مفهوم آزادی به کار رفته است، اما او تنها بر دو معنای آن تمرکز می‌کند: آزادی مثبت و آزادی منفی؛ به‌زعم وی اگرچه این دو مفهوم فاصله منطقی بسیار با هم ندارند، اما در طول تاریخ در دو جهت متباین بسط یافته‌اند و در نهایت در تضاد مستقیم با هم قرار گرفته‌اند (Berlin, 1969, p 178-179). نزد برلین ما در برابر دو پرسش متفاوت قرار داریم، یکی از این پرسش‌ها

عبارت است این که چه موانعی در پیش روی من است؟ این پرسش درباره آزادی منفی است و ناظر بر حوزه آزادی‌های شخصی افراد است. پرسش دیگر وی این است که چه کسی بر من فرمان می‌راند؟ سرور و صاحب اختیار کیست؟ این پرسش هم در برابر آزادی مثبت به عنوان ایدئولوژی، رویه عمل و به نوعی مجموعه مقولات و مفاهیم کلی است که در قالب یک نظام، قوانین و دولت مطرح می‌شود (Ibid, p 121-122).

برلین در طبقه‌بندی میان دو مفهوم از آزادی یعنی مثبت و منفی، اساساً آزادی مثبت را به مثابه آرمانی رمانتیک مورد بررسی قرار می‌دهد. در این مقاله او به صراحت در مورد مفهوم رمانتیک آزادی هشدار می‌دهد. برلین در مورد مفهوم مثبت آزادی که آن را مبتنی بر خودآیینی عقلانی می‌داند، محتاط است و هشدارهایی می‌دهد. به زعم او دیدگاه‌های مثبت نسبت به آزادی معیوب‌اند و بنابراین امکان سوء استفاده از آن‌ها بسیار زیاد است. برلین در مقابل مفهوم آزادی مثبت که به نظر او با سنت جامعه بسته و توتالیتراریسم همراه بوده است، از مفهوم آزادی منفی به مثابه اساس لیبرالیسم دفاع می‌کند.

خطرات آزادی مثبت به زعم برلین تنها به دلیل حاکمیت عقل و عقلانیت بر میل نیست. بلکه پیش‌فرض‌هایی در آن است که با تحریف آزادی مثبت به یگانه‌نگاری یا تصور جمعی و اشتراکی از خویش‌تن فردی منجر می‌شود. چنانکه بنژامن کنستان (Benjamin Constant) در باب زوال و فروگاهی حقوق فردی در دوره باستان درون قدرت جمعی نگران بود. برلین هم در مورد تنزل و نابودی آزادی فردی در اراده جمعی نگران بود (Petti, 2011, p 715). او در مخالفت با جمع‌گرایی، مکتب عقل‌گرایی و مونیسم ارزشی، طرفدار و منادی فردگرایی، مکتب تجربی و کثرت‌گرایی ارزش‌هاست. مسئله دیگر نزد او سرکوب موانع درونی به عنوان آرمان‌های روشنگری است. برلین منتقد سرسخت فیلسوفان روشنگری است که به زعم او مدافع آزادی مثبت هستند، نزد او این نوع آزادی به یک جنگ مدنی بی‌وقفه درون ذهن منجر می‌شود. به زعم برلین انسان موجودی طبیعی و زیستی است و در نتیجه انکار و حذف سایر امیال و هیجانات (موانع درونی) را به نفع عقل نمی‌پذیرد. در چنین رویکردی، نوعی خود عقلانی والاتر از خود روزمره مفروض گرفته شده و جایگزین آن می‌گردد، و سپس این خود عقلانی با

مفهومی جمعی همچون دولت در مقام حامل و حافظ حقیقی آزادی سیاسی یکی پنداشته می‌شود، این‌گونه است که به زعم او در چنگال استبدادی مخوف گرفتار می‌آییم (Berlin, 1991, p 229). نقد دیگر او به مفهوم آزادی مثبت از رویکردی تاریخی نشأت می‌گیرد، نزد برلین آزادی مثبت در طول تاریخ اغلب برای حمایت از اشکال استبداد مورد استفاده قرار گرفته است. (Berlin, 1969, p 230-231)

اگرچه نقد برلین به فلسفه سیاسی اسپینوزا از یک منظر کلی و گسترده‌تر شکل گرفته است، نتایج آن را در نوشته دو مفهوم آزادی می‌توان مشاهده کرد. نزد برلین اسپینوزا هم مانند فیلسوفان عقل‌گرایی چون افلاطون، کانت، فیخته و هگل آزادی حقیقی را در خودآیینی و خودمختاری عقلی تعریف می‌کند. در این راستا او نیز یک راه و هدف نهایی را برای رسیدن به آزادی معرفی کرده و آن عقل است. نزد برلین این نوع عقل‌گرایی اخلاقی توهمی بیش نیست که پیامد خطرناک آن وحدت ارزشی و عدم قدرت انتخاب و گزینش برای افراد جامعه است. برلین تهدیدهای ناشی از آزادی مثبت را مهلک می‌داند، زیرا بر مفهوم آزادی خودآیینی، رویکردهای مونیستی و عقل‌گرایانه مبتنی است. برلین معتقد است که در بطن دفاع از آزادی مثبت پیش‌فرض‌های عقل‌گرایانه بسیار اساسی وجود دارد. نخست این که هدف حقیقی انسان‌ها یک مسئله است و آن خودگردانی عقلی است، همچنین غایات همه موجودات عقلانی در بستری واحد هماهنگ است و عده‌ای بهتر از دیگران این را می‌دانند. همچنین آزاد بودن نتیجه بی‌واسطه عاقل بودن است. و در نهایت این که عقل یگانه راه خوشبختی انسان است، خود حقیقی باید به مثابه یک جوهر جمعی باشد که علایق عقلانی او می‌تولند فردیت او را حفظ کند و در نهایت در جهت نائل آمدن افراد به اهداف عالی یک قانونگذار عاقل و دانا ممکن است علایق صحیح آنها را بهتر درک کند. با این وجود چنین اجبار و اضطراری نه به مثابه خودکامگی و استبداد، بلکه آزادی قلمداد می‌شود، زیرا در سرتاسر فرایند اطاعت، خود حقیقی بر طبق عقل عمل می‌کند و این عین آزادی است (Berlin, 1969, p 132-148).

از نظر برلین چنین ارزیابی و نتیجه‌ای نمی‌تواند قابل قبول باشد. در یک جامعه آزاد، فرد باید در مورد این که چگونه رفتار کند و چه اعتقادی داشته باشد آزاد باشد (همچنان که چنین آزادی باید برای دیگران هم تضمین شود). دیگر نه آزادی از انفعالات و عواطف

مهم است و نه هدف عقلانی ساختن جامعه یا ارائه هر مدل فضیلت‌مندی برای زندگی خوب اهمیت دارد. از آن جایی که مدافعان آزادی مثبت یک راهبرد عقلانی برای تمرین خود سروری و خودکفایی تصور می‌کنند و یک راه حل هماهنگ برای زندگی عمومی وجود دارد. تقلیل خواسته‌های فردی به اراده جمع خطرناک‌ترین بعد انحراف از آزادی مثبت در نظریه پردازان عقل‌گرا است. لذا نزد برلین برای جلوگیری از ایجاد این وضعیت، آزادی مثبت باید تسلیم آزادی منفی شود. در این راستا جمهوری افلاطون، دولت اخلاقی هگل، استبداد کمونیستی مارکس و البته اجتماع سیاسی اسپینوزا را باید با آزادی منفی از بیخ و بن نابود کرد (Toffoli, 2019, p 106-107).

۴. پاسخ وست به نقدهای برلین

وست در مقدمه مقاله «اسپینوزا درباره آزادی مثبت» خاطر نشان کرده است که بخش اعظمی از متفکران سنت لیبرال در اندیشه سیاسی، دغدغه آیزیا برلین در باب خطرات ناشی از انحراف مفهوم آزادی مثبت را بررسی کرده‌اند. بر همین اساس حمله تأثیرگذار برلین به مفهوم مثبت از آزادی بخش عمده‌ای از گفتمان اندیشه سیاسی در سنت لیبرال را به خود اختصاص داده است. برلین در نقد مفهوم مثبت از آزادی شمار قابل توجهی از فیلسوفان مکتب عقل‌گرایی یعنی افلاطون، اسپینوزا، کانت، فیشته و هگل را خطاب قرار می‌دهد. از منظر وست این نوع هشدار و احساس خطر ممکن است در ارتباط با متفکرانی چون هگل و مارکس تا اندازه‌ای موجه به نظر برسد، اما مونیسم اسپینوزا، خوانش او از گناتوس فردی و همچنین مؤلفه‌های اخلاقی لندیسه او نتایج و رویکردهای متفاوتی را دربرمی‌گیرد. تاجایی که خوانش اسپینوزا از آزادی مثبت به تعهد و تقویت بیشتر آزادی منفی منجر می‌شود. به زعم وست نکته شایان ذکر در این جا این است که اسپینوزا با همان مبانی و مقدمات اندیشه سیاسی هابز توانسته است از نتایجی چون تساهل دینی و عقلانی و بسیاری از مفاهیم اندیشه لیبرال حمایت کند (West, 1993, p 284).

وست معتقد است که در ارتباط با اندیشه سیاسی قرن بیستم، فاجعه‌های فاشیسم و کمونیسم استالینی را می‌توان یکی از دلایل بنیادی هشدار برلین در باب مفهوم آزادی مثبت قلمداد کرد. برلین معتقد است که شکل‌های اجتماعی این نظریه در بطن بسیاری

از مکاتب ناسیونالیسم، مارکسیسم، حکومت‌های مقتدر و توتالیتر روزگار ما وجود دارد (Berlin, 1969, p 171). از منظر وست بیشتر دغدغه برلین هشدار به ایجاد نظام‌های اقتدارگرایانه و نادیده گرفتن فردگرایی است. بردگی درون این نظام‌ها زمانی رخ می‌دهد که فرد سرکوب‌قبیله، نژاد، کلیسا و یا دولت شود و از همین طریق آزادی فردی او قربانی اراده و آزادی جمعی می‌شود. برلین معتقد است که در قلب تمام نظریه‌های سیاسی خودآیینی عقلی و رژیم‌های استبدادی فاشیسم و استالینیسیم این مسئله وجود دارد (Berlin, 1969, p 132-34). در حقیقت جذب فرد به یک ارگان جمعی است که مورد انتقاد برلین است، مسئله‌ای که در هگل از آن دفاع می‌شود. این مواجهه سرکوبگرانه با فردیت را به ستاینندگان دولت نسبت می‌دهد (Lukes, 1998, p 114). نزد وست آن‌چه در مورد خوانش برلین درباره دلالت بر مفهوم آزادی مثبت ناکافی به نظر می‌رسد این است که به زعم برلین هر نوع آزادی مثبت به ضرورت و به نحو بالقوه نوعی از عینیت استبدادی خود (Self) را در پی دارد. این در حالی است که آزادی مثبت در بسیاری از وجوه می‌تواند در جهت غنی کردن و ارزشمند ساختن آزادی منفی قرار گیرد. می‌توان خوانشی از آزادی مثبت ارائه داد که بر نظریه عینی‌سازی سوژه یا خود مبتنی نباشد؛ و بر این اساس، به طور ویژه، اسپینوزا را از محکومیت و از اتهام کلی برلین به نظریات عقل‌گرایان در حوزه سیاست تبرئه کرد (West, 1993, p. 288). در اصل، در خوانش ویژه اسپینوزا از مفهوم آزادی مثبت قابلیت هست که به او اجازه می‌دهد از نتایج اقتدارگرایانه‌ای که در بسیاری از موارد این مقدمات به آن منجر شده‌اند، اجتناب کند.

هدف حمله برلین مفروضاتی مابعدالطبیعی و روانی بود که وقتی با آزادی مثبت جمع می‌شد به تحریف آن یگانه‌انگاری یا تصویری جمعی و اشتراکی از خویشتن فردی می‌انجامید (همان: ۱۰۸). بنابراین، به نظر وست هدف اساسی برلین در تعریف اصیل از آزادی دفاع از فردگرایی و مکتب تجربی و کثرت‌گرایی ارزش‌ها در مقابل مذهب جمعی و کل‌گرایی و یگانه‌انگاری بود. «من در مقام فرد می‌خواهم متکی بر خود باشم، نه بر نیروهای خارجی. می‌خواهم اراده خود را اعمال کنم، نه این‌که معلول اراده دیگران باشم. عاقل بودن انسان مهم است تا بر مبنای الگوی مشخص و کلی رفتار کند نه هوس‌ها و

انگیزه‌های دل‌خواهانه شخصی» (مشکات و فاضلی، ۱۳۹۳، ص ۱۱۰). بر طبق نظر برلین این معنای اصلی آزادی مثبت در اندیشه فلاسفه ایدئالیست و عقل‌گرا مسخ شده و به معنای دوم، یعنی عمل بر حسب مقتضیات عقلی مبدل شده است.

به زعم برلین، نظر به این که برای سازش میان آزادی منفی و مثبت، هیچ طرح از پیش تعیین شده‌ای نمی‌توان اتخاذ کرد، او هرگونه مفروضات مابعدالطبیعی و فراتجربی را محکوم کرده است. همه اقسام مفروضات مابعدالطبیعی اعم از مفروضات عقل محض و همچنین آموزه‌های دینی و وحیانی، درهای سوء استفاده و استثمار را در آزادی مثبت می‌گشایند. به زعم وست مهم‌ترین دلیل برلین در بیان این سخن شواهد تاریخی است. به نظر او آزادی مثبت اگرچه همیشه، لافل در اکثر موارد، در تاریخ به ظلم و بهره‌کشی و سرانجام سلب آزادی انجامیده است. پر واضح است که موارد نقضی هم در تاریخ وجود دارد که نه تنها آزادی مثبت همیشه به فریب و استثمار و نقض آزادی نیانجامیده، بلکه در بعضی موارد به شکوفایی استعدادهای بشری و سر و سامان دادن به زندگی انسان و افزایش صلح و امنیت منجر شده است (Ibid, p 290-292).

وست بر این باور است که برلین هرگونه مبنای عقلانی را رد می‌کند و کارش صرفاً بیان دغدغه‌های سیاسی و تاریخی با استناد به سوء استفاده‌های تاریخی از ارزش‌ها به ویژه آزادی مثبت و دفاع بدون مبنای عقلانی و منطقی از آزادی منفی و گرایش سلیقه‌ای به آن است و در بهترین حالت، دلایل و مستندات ا ارائه می‌کند که فقط برای باورمندان به لیبرالیسم به ویژه لیبرالیسم عقل‌ناپور برلین، اقناع‌کننده است. بنابراین نزد وست دفاع برلین از آزادی منفی و نیز راه‌حل او در خصوص تعدیل شرایط بر مبنای برقراری نسبت شایسته میان ارزش‌ها، عقلاً و منطقیاً با مشکلات بنیادین و جدی روبه‌روست. وست معتقد است که برلین مرز مشخصی را در مورد رابطه میان مونیسم و اقتدارگرایی تعریف نکرده است، و البته ضرورت منطقی نیز وجود ندارد که اساساً مونیسم به اقتدارگرایی منجر شود. برخی از متفکران مونیست هستند و به حقیقت نهایی هم معتقدند، اما مونیسم را در جهت لیبرال و آزادی هدایت کرده‌اند: لاک، کانت، میل، گرین و دورکین از آن جمله‌اند. اما ممکن است پاسخ برلین تجربی و تاریخی باشد. به زعم وست نقدهای برلین مبتنی بر نوعی بدبینی تاریخی است که فاقد مبانی عقلانی و منطقی است و یا از نگاهی

خوش بینانه‌تر، می‌توان آن را در حد اعلام خطری برای هوادارن لیبرالیسم به حساب آوریم (West, 1993, p 289).

۵. خوانش وست از آزادی مثبت در اسپینوزا

وست ابتدا به موضوعاتی می‌پردازد که برلین و برخی از متفکران لیبرال را به ارائه برداشت‌های اقتدارگرایانه و غیرفردگرایانه در اندیشه اسپینوزا رهنمون می‌سازد. برخی از این مبانی در رساله الهی‌سیاسی عنوان شده که البته به اندیشه سیاسی هابز بسیار نزدیک است. البته وست پس از ذکر برخی از این برداشت‌های شبهه‌برانگیز به موارد متعددی ارجاع می‌دهد که در آن‌ها، بسیاری از مؤلفه‌های اندیشه سیاسی اسپینوزا را به مبانی لیبرالیسم نزدیک می‌سازد (West, 1993, p 288-291).

اسپینوزا معتقد است که ساختار و ماهیت انسان چنان است که برای پرهیز از شر بزرگ‌تر بی‌سامانی و هرج و مرج، باید در زندگی اجتماعی سازمان‌یافته‌ای به انسان‌های دیگر بپیوندد، ولو آن‌که به قیمت محدود کردن حق طبیعی او برای انجام آن‌چه توان آن را دارد، تمام شود. اسپینوزا در رساله سیاسی اذعان کرده است که انسان‌ها بنا به طبیعت خویش برای نظامی مدنی می‌کوشند و نمی‌خواهند شرایطی ایجاد شود که این نظم وجود نداشته باشد (TP, 6, 1). اسپینوزا همچنین زندگی عقلی را همچون زندگی اجتماعی تصور می‌کرد، زندگی تلاش دسته‌جمعی و روابط عاقلانه و هماهنگ با یکدیگر است. آزادی هم تنها در جامعه مدنی می‌تواند وجود داشته باشد. او معتقد است که حق طبیعی درخور آدمیان را نمی‌توان فهمید، مگر آن‌جا که انسان‌ها حقوق مشترکی دارند، و قادرند با موفقیت به همراه یکدیگر از قلمروهایی دفاع کنند که می‌توانند در آن‌ها اسکان یابند. هر چه انسان‌های بیشتری در یک مجموعه با هم متحد شوند، حق بیشتری را به صورت جمعی خواهند داشت» (TP, 2, 15).

وست به برخی دیگر از گزاره‌های اسپینوزا در این‌باره اشاره می‌کند. اسپینوزا در تبصره دوم بر قضیه سی‌وهفتم از بخش چهارم کتاب اخلاق وجوه مختلفی از نظریه‌اش را درباره منشأ دولت عرضه می‌کند، نظریه‌ای که به‌طور کامل‌تر در رساله الهی‌سیاسی و اثر ناتمامش رساله سیاسی بسط می‌یابد. از دید اسپینوزا تنها راه نظام‌مند برای تعدیل اثرات

مخرب انفعال و هم‌آهنگ کردن علایق فردی، زندگی کردن تحت قوانین مدینه است (اخلاق، ۴، قضیه ۷۳) او همچنین در رساله‌الهی سیاسی (TTP, 16, 8) اشاره می‌کند که انسان‌ها برای حفظ زندگی امن و خوب ضرورتاً باید در مجموعه‌ای واحد متحد می‌شدند. بنابراین، ترتیبی می‌دهند تا حق نامحدودی که طبعاً به تصاحب هر فرد درمی‌آمد به مالکیت اشتراکی گذاشته شود، و این حق دیگر نباید با قدرت و گرایش افراد، بلکه با قدرت و اراده همگان تعیین شود.

وست معتقد است که اسپینوزا همچون هابز ترس و خشونت را دو ویژگی مهم وضع طبیعی قلمداد می‌کند و معتقد است که حق طبیعی فردی در وضع طبیعی هرگز به دست نمی‌آید، بلکه در قالب یک قرارداد اجتماعی است که حق ایجاد می‌شود. بنابراین حق فردی تنها در حق جمعی معنا می‌یابد. او در رساله‌سیاست می‌گوید: «از آن جا که قانون و ترس از تنهایی در فطرت همه انسان‌هاست. زیرا هیچ‌کس در تنهایی قوت دفاع از خویش و کسب ضروریات زندگی را ندارد، پس انسان‌ها بنا به طبیعت خویش برای نظمی مدنی می‌کوشند، و محال است هرگز مجبور باشند، دست آخر، این نظم را منحل سازند» (TP, 6, 1).

اسپینوزا همچنین در برخی خوانش‌های هابزی از دولت با او سهیم است. این که اتباع شهر باید از حاکم پیروی کنند به عبارت دیگر تصمیمات مشترک المنافع بسیار مهم است. بنابراین اگر بهترین نوع حکومت دموکراسی است، اما این همانی قدرت و حق از نتایج ایده‌های اسپینوزا است. همچنین او زنان و بردگان را هم از شهروندی مستثنا می‌کند و این مسئله را با رویکردی طبیعت‌گرایانه بررسی می‌کند. اسپینوزا مانند هابز بر همین اساس بحث می‌کند که فرد عاقل زندگی‌اش را بر طبق خیر عمومی به‌وسیله زندگی برطبق قوانین کشورش و میل به برخورداری حقوق عمومی شهروندان نظم خواهد داد. کسی که تحت هدایت عقل است، در مدینه که در آن مطابق قوانین مشترک زندگی می‌کند، آزادتر است تا در تنهایی که در آن فقط از خودش اطاعت می‌کند (E, III, 73). نزد وست در واقع اسپینوزا هر فعلی را که به خاطر دولت انجام می‌شود، پارسایی نامیده است: مشخص است که فداکاری فرد برای کشور، بالاترین صورت فداکاری است که می‌تواند بروز کند: زیرا اگر دولت تخریب شود هیچ خیری نمی‌تواند

باقی بماند، هر چیزی به مخاطره می‌افتد و سیطرهٔ خشونت و تبهکاری در میان ترس کلی برقرار می‌شود.

از منظر وست موارد مذکور یکی از مهم‌ترین دلایل شکل‌گیری خوانش اقتدارگرایانه از اندیشهٔ اسپینوزا را از منظر برلین مهیا می‌کند، اما توقف ما در این نقطه از ملاحظات در باب سیاست اسپینوزا نه تنها مبتنی بر نگاه سطحی‌گرایانه و تقلیل‌گرایانه است، بلکه نوعی بی‌احترامی به طرح کلی رسالهٔ الهی‌سیاسی نیز هست. برای تبیین کامل دیالکتیک بین آزادی فردی و وظیفهٔ اطاعت از دولت در اندیشهٔ اسپینوزا خوانش همه‌جانبه و ژرف‌تری ضروری است. اسپینوزا بدون شک نتایج و ارزیابی لیبرال‌تری در ذهن دارد. اگرچه اندیشهٔ سیاسی اسپینوزا در رویکرد واقع‌گرایانهٔ آن بسیار به هابز نزدیک می‌شود، بعد اخلاقی و هستی‌شناختی اندیشهٔ اسپینوزا او را به نتایج و تفاسیر متفاوت‌تری از هابز هدایت می‌سازد (West, 1993, p 289-290). اما پرسش بنیادین وست در این موضوع این است که چه چیزی اسپینوزا را از نتایج اقتدارگرایانهٔ هابز برحذر می‌دارد؟ (Ibid, p 290). به عبارت دیگر چگونه مجموعه‌ای از مبانی مشترک به نتایج مختلفی منجر شود؟ این تفاوت بنیادی از یک سو ناشی از خوانش هستی‌شناختی اسپینوزا از فرد است، و از سوی دیگر به مؤلفه‌های اخلاقی اندیشهٔ او مربوط می‌شود.

در نظام اسپینوزا انسان آشکارا بخشی از طبیعتی است که منحصراً قانون علت و معلول بر آن حکم فرماست. همچنین طبیعت به نحو مونیستی تصور می‌شود. و بر این اساس، بدن و ذهن به نحو برابر و با صفات بنیادی، حالت‌هایی از جوهر واحدی هستند. هیچ تقدمی در میان این دو حالت وجود ندارد. کُناتوس عنصر اصلی هستی‌شناختی حق طبیعی انسان است. چون هر کسی سائقه و انگیزهٔ فطری برای حفظ و بقای خویش دارد، بنابراین طبعاً حق دارد که هر وسیله‌ای را که گمان می‌کند او را در حفظ و بقای خویش مدد می‌رساند، اتخاذ کند. شالودهٔ طبیعت آدمی و تمامی حالات دیگر، آن چیزی است که اسپینوزا صیانت ذات می‌نامد، یعنی «هر شیء، از این حیث که در خود هست، می‌کوشد تا در هستیش پایدار بماند». این کُناتوس، «چیزی نیست مگر ذات بالفعل آن شیء» (E, III, 7). هیچ چیز نمی‌تواند چیزی جز آن چه از طبیعتش لازم می‌آید انجام دهد، و ذات یا طبیعت هر چیز است که اعمال آن چیز را تعیین می‌کند.

اسپینوزا برخلاف هابز، امنیت را برای اطمینان از رضایت مردم کافی نمی‌داند. زیرا صلح و امنیت به‌طور ضروری آزادی مردم را تأمین نمی‌سازد. برعکس، اگر دولت به‌وسیله مشت آهنی اداره شود، ترس زیادی را به وجود خواهد آورد که برای عقلانیت و آزادی مردم مضر است. دولت‌ها برای حفظ موقعیت‌شان و نگه‌داشتن قدرت، به کار بیشتر برای خیر عمومی و هدایت همه‌چیزها به‌وسیله قوانین عقل متعهد می‌شوند. زیرا هیچ‌کس تضمین نکرده است که دولت جابر و خشن مدت زیادی، همان‌طور که سنکا می‌گوید، باقی بماند (TTP, 16, 9). به زعم وست اسپینوزا سرنوشت حکومت‌های اسپانیا و پرتغال را در عصر خود به عنوان نمونه‌های تاریخی از دولت‌هایی که با توقیف آزادی‌های اساسی جامعه را متضرر ساخته‌اند، ذکر می‌کند. محال است که حقوق فردی یک شخص را به نحو مطلق به دیگری تفویض کنیم. زیرا هیچ‌کس نمی‌تواند حق طبیعی خود را به شخص دیگری منتقل سازد و دولتی که بخواهد ذهن مردم را کنترل کند مستبد و اقتدارگرا تلقی می‌شود انسان‌ها مستعد ابراز خویش هستند و اگر در آزادی ابراز خود محدود شوند، کینه به دل خواهند گرفت. بنابراین، عاقلانه نیست که به دنبال تلقین و وارد کردن آموزه‌ای در ذهن مردم باشیم. (TTP, 20, 14)

نزد وست اسپینوزا برخلاف هابز با واگذاری تمام حقوق طبیعی و فردی به حاکم موافق نیست. برخلاف نظریه هابز، انسان‌ها این حق را هیچ‌گاه از دست نمی‌دهند و آن را به دولت هم واگذار نمی‌کنند. بنابراین حتی زمانی که انسان‌ها کالبد سیاسی را ایجاد می‌کنند و در جست‌وجوی امنیت و آرامش هستند کماکان حقوق طبیعی خود را حفظ می‌کنند. از دیدگاه اسپینوزا، نه مقوله‌ای به نام انتقال حق وجود دارد و نه تضادی میان حقوق طبیعی و حقوق مدنی.

۶. ارزیابی

به سادگی نمی‌توان اندیشه سیاسی اسپینوزا را در شمار اندیشه‌های اقتدارگرایانه و استبدادی طبقه‌بندی کرد که برلین به اصحاب مکتب عقل‌گرایی منتسب می‌کند. پیش‌فرض‌های برلین در مورد اندیشه اسپینوزا انکارناپذیر است، خصلت‌هایی چون خودآیینی عقلانی، مونیسم اخلاقی، تساوی آزادی و عقلانیت و عمل به دستورات عقلی

از اندیشه اسپینوزا جدایی‌ناپذیر است؛ اما نکته شایان ذکر این است که لزوماً تمام این پیش‌فرض‌ها مستلزم تحقق عینی در خارج نیستند. بنابراین یکی از مؤلفه‌های اساسی که برلین به آن توجه نکرده است، روش هندسی در اسپینوزا است، روش هندسی در فیلسوفان عقل‌گرایی که برلین از آن‌ها نام برده، وجود ندارد. این روش دو اقتضا دارد یکی استخراج نتایجی جزمی و یقینی در چارچوب علوم متعارف، اصول موضوع، تعاریف و قضایا که این در ساحت نظر و آرمانی است، اقتضای دوم قبول نسبیت هندسه در عالم خارج است که وقتی قرار است قضایای هندسی را در بیرون پی بگیریم باید از آن جزمیت نظری دست بکشیم و به نسبیتی نرم تن دهیم. بحث اسپینوزا درباره آزادی و نسبت مردم با حکومت نیز چنین است. در ساحت نظر اندکی اقتدارگرایانه به نظر می‌رسد، ولی در عمل و از حیث هستی‌شناختی، اسپینوزا آدمی را موجودی بس سیال می‌شناسد. یکی از مهم‌ترین نتایج روش هندسی در اندیشه اسپینوزا رویکرد نسبی‌گرایانه و کثرت‌گرایانه او در تبیین سرشت انسان و مفهوم آزادی در اندیشه او است. بر همین اساس مونیسم در اسپینوزا به معنای یکسان‌سازی افراد یک جامعه با همدیگر نیست، برعکس او تفاوت، کثرت و سلسله مراتب را می‌پذیرد و از این حیث از نقد برلین مبنی بر تنزل و نابودی آزادی فردی در اراده جمعی می‌گریزد.

نقد دیگر برلین به فیلسوفان عقل‌گرا حذف سایر امیال و هیجانات (موانع درونی) به نفع عقل است. این در حالی است که در اندیشه اسپینوزا هیچ دوگانگی‌ای به معنای عقل در یک طرف و احساسات در طرف دیگر وجود ندارد. عاقل گشتن، به معنای تبدیل شدن به مخلوقی بی‌احساس و بی‌اعتنا به لذت نیست، بلکه برعکس، لذت عاطفه مرکزی و اصلی انسان عاقل است. عقلانیت باید به ظهور برسد تا عواطف را متعادل کند و این به معنای حذف عواطف نیست. بر همین اساس انسان عاقل از عواطف و لذت‌ها بیشتر لذت می‌برد. زیرا انسان عاقلی که شهوتش در اختیارش باشد بیشتر بر سازوکار بروز و ظهور آن تسلط دارد و آن را می‌شناسد. نسبت عقل و انفعالات از نگاه اسپینوزا، در ساحت نظر شاید کمی جزم‌اندیشانه باشد، ولی باید توجه داشت که او عقل و انفعال را در برابر هم که در پیوستار واحدی جای می‌دهد که هرچه سازوکار انفعالات شناخته‌تر شوند از موانع آزادی به زمینه‌سازهای آزادی بدل می‌شوند. درست است که آدم آزاد در اسپینوزا با آدم

عادل یکی است، ولی عادل بودن در اسپینوزا به معنای افلاطونی یا رواقی نیست، بلکه عادل بودن یعنی گستراندن حوزه عقل به طبیعت غیر عقلانی و میدان دادن به انفعالات در سایه حکومت عقل. اسپینوزا عشق عقلانی به خداوند را یکی از ابعاد فلسفه خویش می‌داند و باور دارد که این عشق انسان را به خوشبختی می‌رساند و از عشق دنیوی جداست: «عشق عقلانی به خداوند از نظر اسپینوزا قوی‌ترین عاطفه است و متضادی ندارد تا بتواند آن را از میان بردارد. این معرفت شهودی آگاهی منفعل محض نیست، بلکه کوششی فعال است؛ به تعبیری عالی‌ترین کوشش انسانی است و منجر به عالی‌ترین سطحی از زندگی می‌شود که بشر می‌تواند تجربه کند؛ حیاتی که در آن عاطفه و شناخت در هم آمیخته، عشقی عقلانی تولید می‌کنند و نفس می‌تواند تمام احوال بدن یا صور خیالی اشیا را به تصور خدا مربوط سازد. اهمیت تصور خدا در این است که آن یگانه متعلق خواهشی است که خواستن و دنبال کردن آن منجر به آرامش می‌شود نه ستیزه (E, V, 14, 20, Sch). زیرا عمده بدبختی بشر حاصل خواهش و عشق افراطی به اشیا است که ممکن نیست به تملک کامل کسی درآیند، چون هیچ کس برای چیزی که دوست ندارد مضطرب، دچار خطا، بدگمان و متنفر نمی‌شود (TdIE, 9) اسپینوزا اساسی‌ترین درمان برای انفعالات را همین راه می‌داند. به نظر او اگر کسی بتواند عاطفه عشق عقلانی به خدا را تجربه کند، دیگر از انفعالات رنج بسیار نخواهد برد و به متانت و آرامش دست خواهد یافت» (بختیاری، ۱۳۹۳، ص ۲۲-۲۱).

موضوع دیگری که برلین به آن توجه نکرده است رویکرد اخلاقی اندیشه اسپینوزا است که گونه‌ای واقع‌گرایی را تمهید می‌کند و اساسی اخلاقی دارد. این شاید برجسته‌ترین وجه تمایز واقع‌گرایی سیاسی اسپینوزایی است و به این اعتبار می‌توان آن را رئالیسم سیاسی اخلاق‌بنیاد تلقی کرد. رئالیسم سیاسی اخلاق‌باورانه اسپینوزا، از عناصری تشکیل می‌شود که پیوندی ناگسستنی با هم دارند. در این رئالیسم اسپینوزایی آزادی‌اندیشه، تساهل و مدارا، تکثر ادیان، ارزش دوستی و نفی خشونت به هم می‌پیوندند، و این پیوند در پرتو هدایت عقل صورت می‌گیرد. همین مؤلفه‌ها راه‌گشای مفهوم آزادی‌های فردی و کثرت‌گرایی ارزش‌ها در جامعه سیاسی است و در راستای اندیشه برلین قرار می‌گیرد. اگرچه برلین در داوری در خصوص اسپینوزا و نسبت دادن خصیصه‌های افراطی

عقل‌گرایانه به فلسفه سیاسی او بر خطاست. اما پرسش بنیادی در باب منشأ این خطا است. به نظر می‌رسد شکست پروژه روشنگری از یک سو و فجایع ناشی از فاشیسم و استالینیسم در نظر برلین، او را به سوی داوری فوق‌سوق داده است؛ به زعم برلین هر کوشش ایجابی برای ارتقا این وضعیت، به وسیله خودآیینی عقلانی، محکوم به خطاست چون محکوم به فاجعه است. برلین در زمانی قلم می‌زند که حقیقت‌طلبی فلسفی به سیاق اسپینوزا توسط تاریخی‌گرایی رادیکال نیچه و هایدگر مضمحل شده است و معیار قضاوت در باب رژیم‌های سیاسی را چیزهایی غیر از حقیقت‌اندیشی فلسفی تعیین می‌کند.

موضوع آخر در مورد ارزیابی تلقی برلین در مورد آزادی مثبت این است که همچنان‌که نگرش‌ها و رویکردهای مختلف و گاهاً متناقضی در مورد پیامدهای مترتب بر پذیرش آزادی مثبت وجود دارد، در مورد آزادی منفی نیز وضع بر همین منوال است. از یک سو آزادی منفی زمینه را برای ایجاد و تحکیم کثرت‌گرایی ارزش‌ها فراهم می‌سازد و به زعم منادیان آن از شکل‌گیری دیدگاه‌های عقل‌گرایانه که زیربنای شکل‌گیری اندیشه اصالت اقتدار است، جلوگیری می‌کند؛ از سوی دیگر خود نظام‌های لیبرال با انحراف آزادی منفی نتایج دهشتناک‌تری به بار می‌آورند که در آن هر روز دایره آزادی فردی را مستقیم یا غیر مستقیم محدودتر می‌سازند، در نتیجه تأکید صرف بر آزادی منفی و نفی آزادی‌های دیگر شرح نامتعادلی از آزادی سیاسی است. خوانش منفی از آزادی تنها می‌تواند مقاومت ضعیفی در برابر اشکال انحصارطلبی فرهنگی، ایدئولوژیکی یا روان‌شناختی داشته باشد. نوع بهتر مقاومت را باید از منظر آزادی مثبت و تقویت آن در برابر این نوع انحصارطلبی‌ها بررسی کرد. البته باید به این نکته اشاره کرد که برلین در آثار پایانی خود وزن هر دو آزادی را تا حدی برابر دانسته است.

وست با ارائه خوانش برجسته‌ای از استدلال‌های اخلاقی و مابعدالطبیعی توانسته است موضع اسپینوزا درباره آزادی مثبت را غنی‌تر سازد و از اتهامات غیرمنصفانه برلین برهاند. در این جا می‌توان از وجوه مختلف به ارزیابی این موضوع پرداخت: نخست این که اتهام و سرزنش کلی برلین به آزادی مثبت و اندیشه سیاسی عقل‌گرایان حداقل در مورد یکی از سنت‌های فلسفی مستثنی است. هستی‌شناسی و اخلاق اسپینوزا از این فرض عقل‌گرایان

پیروی نمی‌کند که یک صورت فردی زندگی یا یک مجموعه ارزش‌ها قابل تشخیص است. نگرش اسپینوزا درباره سرشت بشر به دو معنا به کار رفته است. از یک سو اسپینوزا سرشت بشر را همچون گناتوس یا صیانت ذات بیان کرده و با این تعریف به فرضیه طبیعت‌گرایانه خود وفادار مانده است. نزد اسپینوزا بر اساس نگاه مونیستی، عدم تقابل ذهن و بدن و ضرورت حق طبیعی انسان، دولت نباید مانعی بر سر آزادی انسان بگذارد و هیچ انسانی نمی‌تواند تمام حقوق خود را به دولت واگذار کند، طوری که حس کند انسان نیست. از سوی دیگر به دلیل خصیصه عقل‌گرایی خود در مابعدالطبیعه ایده انسان آزاد و عقلانی را به مثابه نمونه‌ای از سرشت انسانی توصیف می‌کند که هر انسانی باید در تلاش باشد خود را بدان نزدیک کند.

فلسفه اسپینوزا چنان که وست به درستی دریافته بود از اساس معطوف به کمال است، این مطلب هم در باب سیاست و هم در خصوص اخلاق او صدق می‌کند. رئالیسم معطوف به سرشت بشر، یکی از خصوصیات فلسفه اسپینوزا است. با این وجود، این واقع‌گرایی در کتاب /اخلاق او را از بسط و توسعه آرمان‌گرایی اخلاقی که از دسترسی بیشتر آدمیان بسیار دور است، باز نمی‌دارد. اسپینوزا به اهمیت رشد عقل، فضیلت و حیات ذهن در زندگی مدنی اشاره می‌کند. اگر کرامت انسانی ارزشمندتر از بردگی اوست و اگر قرار است حاکمان بدون توسل به زور و فشار که موجب برانگیختن آشوب می‌شود، امور جامعه را تدبیر کنند، ضروری است که آزادی حکم و داوری را مجاز بدانند و بر افرادی حکومت کنند که می‌توانند عقاید مختلف و متعارض را ابراز نمایند، بدون این که نظم و آرامش جامعه را برهم زنند. و این دقیقاً همان برهه‌هایی است که لندیسه اسپینوزا را از خوانش‌های اقتدارگرایانه‌ای که امثال برلین با آن روبرو هستند دور می‌سازد.

از این منظر می‌توان با وست هم صدا بود که هیچ فیلسوفی به اندازه اسپینوزا شجاعانه و جسورانه در به چالش کشیدن موضوعاتی چون: دین و حیانی، عقاید خرافی، تعاریف سنتی از انسان، اخلاق سنتی و نقد دولت‌های مطلق‌گرا پویا و فعال نبوده است. مؤلفه‌های فکری اسپینوزا در ارتباط مستقیم و تنگاتنگی با اندیشه حقوق بشر قرار می‌گیرد. از مهم‌ترین مولفه‌های فکری او می‌توان به خردگرایی و آزاداندیشی، اهمیت حقوق طبیعی انسان، جدایی دین و دولت و تکررگرایی ارزش‌ها و جایگاه شایسته آزادی

اشاره کرد. اسپینوزا نخستین و تنها فیلسوفی است که مداخله در نحوه استفاده آدمی از قوه تعقل را برخلاف هدف دولت برشمرده است، دولتی که هدفش در نهایت آزادی عقلانی است. با این حال، رسالت دولت در این جا صرفاً سلبی نیست. زیرا دولت باید در پی تضمین امکان بحث عقلانی به واسطه ایجاد و حفظ فضای عمومی برای آزادی باشد. بر اساس آن چه که گفتیم می‌توانیم نتیجه بگیریم که آزادی سیاسی سلبی و ایجابی، با هم شکل یکدستی از آزادی سیاسی را تشکیل می‌دهند که تحقق نهایی خویش را در عقلانیتی جامع می‌یابد.

نتیجه‌گیری

فهم رساله‌های سیاسی اسپینوزا باید در دو سطح انجام شود: نخست وجه ظاهری آن که دفاع از یک رژیم لیبرال-دموکراتیک است که می‌تواند متضمن آزادی منفی در معنای برلینی کلمه باشد. البته کوشش برای برقراری تمایز میان لیبرال دموکراسی اسپینوزایی و برلینی خود موضوعی علی‌حده است. اما در وجه باطنی، واجد تعلیمی دیگر است و آن عبارت است از تحصیل آزادی از رهگذر شیوه زندگی فلسفی. البته به نظر اسپینوزا و برخلاف فیلسوفان سیاسی قدمایی، تحصیل چنین آزادی‌ای در یک رژیم لیبرال دموکراتیک بهتر میسر می‌گردد.

مفهوم مثبت اسپینوزا از آزادی در خدمت مفهوم منفی وی از آن است. اسپینوزا هم به آزادی منفی یعنی توانایی شهروندان در تعقیب امیال و منفعت‌شان بدون مداخله سیاسی پرداخته و هم مسائل نگه‌داشتن مردم از طریق روش‌های عقلانی و اخلاقی را مدنظر داشته است. فرد چنان که اسپینوزا آن را توصیف می‌کند اجتماعی است، اما در اجتماع جذب نمی‌شود. تشکیل اجتماع سیاسی ضرورتی انکارناپذیر است، اما هرگز جایگزینی برای آزادی فردی نیست. یکی از بزرگترین دستاوردهای اندیشه سیاسی اسپینوزا این است که او توانسته است آزادی مثبت را به شیوه‌ای نسبی با مفاهیم تساهل عقلی و دینی، کثرت‌گرایی ارزشی و حقوق طبیعی فرد آشتی دهد.

مشارکت نویسندگان

مشارکت همه نویسندگان در نگارش مقاله بالا بوده است، و هر کدام عهده‌دار بخشی از این مقاله بوده‌اند.

تشکر و قدردانی

مقاله ارسالی حاصل فصل چهارم رساله دکتری است. که با همکاری دو نویسنده محترم مذکور بخشی جدید به آن اضافه شده است و مقاله تطبیقی نگاشته شد. ضمن تشکر از نویسندگان محترم به استحضار می‌رساند که شماره ثبت پایان‌نامه ۱۲/۳۲۵۶ د، تاریخ ثبت ۶/۱۱/۹۶ و محل ثبت دانشگاه تبریز است.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان وجود ندارد.

منابع و مآخذ

- Benlin n “Tee eeetee eeie ff tee Rccactic c ill” in *The Crooked Timber of Humanity*, Chicago: University of Chicago Press; 1991, p. 220-229.
- Benlin n “Two Cccests ff eibe”t”, in *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, Oxford; 1969.
- Belin I. “A Reylly to David We”t” in *Political Studies*, Political Studies Association, n. 41, 1993, p. 297-298.
- Cmmimam .. “eibe ralimmand Ivididval Pssitiee Feeed”” i” *Ethics 101*, no. 2, 1991, p. 359-412.
- Claude J. *Isaiah Berlin’s Liberalism*, Oxford: Clarendon, 1991, p. 85.
- Crowder G. *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism* Cambridge: Polity, 2004, p. 84-85.
- Gray J. *Isaiah Berlin*, London: HarperCollins, 1995 p.18.
- rr ay .. Isaiah Be;li;; and Chaeles Ta,l,,, , What’s Wgggg witg gg gatiee eibe??” in *Contemporary Political Philosophy*, ed. Robert Gooding and Philip Pettit Oxford: Blackwell; 1997. 45-60.
- Lukes S. *Isaiah Berlin: in Conversation with Steven Lukes*, Skidmore College., 1998, p 52-134.
- Macfarlaee .. “nn Two Cccests ff eibe”t”” *Political Studies 14*, no. 1,

- 1966, p. 77–81.
- Maceee nnnnn . “Beslis’s disininn nlibe”t” in *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, ed. C. B. Macpherson, Oxford: Oxford University Press, 1984, p. 110–13.
- McClyyyyyyy-A Cuitiquu ff tee Ideals ff eibe”t” *Mind* 74, no. 296, 1965, p. 483–508.
- Meshkat M & Fazeli M, the concept of freedom of Isaiah Berlin in *Occidental Studies journal*, 2014, pp. 105-135
- Petti Ph. The Instability of Freedom as Noninterference: the case of Isaiah Berlin, in *Ethics*, n. 4, 2011, pp. 693-716.
- Rya “ “ “ “ “ eeed” ” i” ” hillyyyyy 40, no. 152, 1965, p.93y112
- Spinoza B. *Complete Works*, translated by Samuel Shirly, edited, with introduction and notes, by Michael L. Morgan, Hackett Publishing Company, Indianapolis/ Cambridge; 2002.
- Simyyyy yy “nn Fccig Ivdividuals to be Fee: T. .. rr ees’s eibe ral Teeyyy ss sssi tiee Feeed” ” i” *Political Studies* 39, no. 2, 1991, p. 305
- Steiebee .. “Szizza ’z csiiss dseeee ff tolerati” ” in *Spinoza’s Theological-Political Treatise a Critical Guide*, Edited by Yitzhak Y. Melamed and Michael A. Rosenthal, Cambridge: Cambridge university Press. 2010, p. 210-230.
- West .. “Szizza nn Pssitie Feeed” ” i” *Political Studies*, n. 41, 1993, p. 284- 296.
- Ward L. 2011, “Beedict czizza nn tee Natrralssss ss ee rrrr ac” ” in *Canadian Political Science Review: University of Regina*, 2011, p. 55-73.

معرفی نویسندگان

بیان کریمی پژوهشگر پست دکتری فلسفه غرب در دانشگاه تبریز است. ایشان لیسانس فلسفه را در سال ۱۳۸۸ از دانشکده علوم انسانی دانشگاه اصفهان و کارشناسی ارشد فلسفه را در سال ۱۳۹۰ و دکتری فلسفه را از دانشگاه تبریز در سال ۱۳۹۶ کسب کرده است. ایشان بیش از ۱۵ مقاله علمی پژوهشی در مجلات و کنفرانسهای علمی ارائه کرده است. همچنین موفق به اخذ درجه دانش آموخته برتر دکتری در سال ۱۳۹۸ توسط بنیاد ملی نخبگان شده است. زمینه تخصصی ایشان فلسفه سیاسی و همچنین جایگاه سوپراکتیویسم و دیگری در فلسفه مدرن و پست مدرن است.

Karimi, B. Post-Doctoral Researcher, Philosophy, Tabriz University, Tabriz, Iran

✉ karimibaian@tabrizu.ac.ir

سید مصطفی شهرآیینی سید مصطفی شهرآیینی دانشیار دانشگاه تبریز و مأمور در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی از شهریور ۱۳۹۷ می‌باشد. دارای دانش‌نامه‌ی کارشناسی و کارشناسی ارشد فلسفه و دکتری از : دانشگاه تهران است. ایشان دارای ۳۵ مقاله علمی پژوهشی و ۱۰ مقاله علمی ترویجی و ۲۰

مقاله همایشی است. از تألیفات او می‌توان به: *تأملاتی درباره‌ی تأملات دکارت*، تفسیر روش‌شناختی کتاب *تأملات دکارت* (انتشارات ققنوس، تهران، ۱۳۸۸) اشاره کرد و ترجمه-های او عبارتند از: ۸ اثر شامل *قلب اسلام* نوشته‌ی دکتر سیدحسین نصر (انتشارات حقیقت، تهران، ۸۳)؛ *در جستجوی امر قدسی*، مجموعه مصاحبه‌های رامین جهاننگلو با سیدحسین نصر (نشر نی، تهران، ۸۴)؛ *فلسفه اسپینوزا* نوشته‌ی ایروول هریس (نشر نی، تهران، ۱۳۸۹)؛ *فلسفه دکارت* نوشته‌ی جان کاتینگم (نشر نی، تهران، ۱۳۹۲)؛ *جلد چهارم تاریخ فلسفه راتلج*، «دوره نوزایی و عقل‌گرایی» (انتشارات حکمت و انجمن حکمت و فلسفه، تهران، ۱۳۹۲)؛ *جلد چهارم تاریخ فلسفه آکسفورد*، «عقل‌گرایان»، نوشته‌ی جان کاتینگم (انتشارات سمت، ۱۳۹۸)؛ *مابعدالطبیعه ماهیت بشر در فلسفه‌ی دکارت*، نوشته‌ی جاستین اسکیری، انتشارات Continuum، (در حال ویرایش و آماده‌سازی نهایی)؛ *جلد پنجم تاریخ فلسفه راتلج* (فلسفه‌ی بریتانیایی و دوره‌ی روشن‌گری)

Shahraeini, M. Associate professor, Philosophy, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.

✉ m-shahraeini@tabrizu.ac.ir

کیوان بلندهمتان کیوان بلندهمتان دانشیار دانشگاه کردستان است. ایشان رساله‌ی دکترای فلسفه تربیت خود را در سال ۱۳۸۷ در زمینه‌ی مفهوم تجربه‌دینی در فلسفه‌ی ویلیام جیمز در دانشگاه خوارزمی و به‌راهنمایی استاد دکتر میرعبدالحسین نقیب‌زاده به پایان

رسانده است و از آن هنگام در دانشگاه کردستان و گروه علوم تربیتی به آموزش و پژوهش خود ادامه داده است. افزون بر ۳۰ مقاله‌ی پژوهشی و ترجمه‌ی دوره‌ی سه‌جلدی «تاریخ فلسفه‌ی دانشنامه‌ی بریتانیکا»، ایشان در سال ۸۹ کتاب «ایمان و تربیت» و در سال ۹۷ کتاب «آموختن آزادی» را تالیف کرده است. زمینه‌ی پژوهشی ایشان دو حوزه‌ی (۱) پراگماتیسم (به‌ویژه رویکرد تحلیلی آن) از سده‌ی هجدهم تا امروز و (۲) یزدان‌شناسی سیاسی-تربیتی (با تمرکز بر شناسه‌های اخلاقی) را در بر می‌گیرد.

Bolandhematan, Kaywan. Associate professor, Philosophy of education, Kurdistan University, Sanandaj, Iran
 ✉ k.bolandhematan@uok.ac.ir

How to cite this paper:

Bayan Karimi, M Shahraini, Kaywan Bolandhematan (2022). Berlin, D. and West, I. Reading Regarding the Ontological Foundations of Positive Freedom in Spinoza's Thought. *Journal of Ontological Researches*, 10(20), 615-642. Persian.

DOR: 20.1001.1.23453761.1400.10.20.10.8

DOI: 10.22061/orj.2021.1659

URL: https://orj.sru.ac.ir/article_1659.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.

پرتال جامع علوم انسانی